

Я.Р. САМУЙЛІК, У.А. СЕНЬКАВЕЦ

Рэспубліка Беларусь, г. Брэст, УА «БрДУ імя А.С.Пушкіна»

**АСАБЛІВАСЦІ ГАВОРКІ ВЁСКІ БЕЛАВУША
СТОЛІНСКАГА РАЁНА**

Белавуша (мясц. назва: *Белову́ша, Балагу́ша* жыхары: *беловушанцы, балагушанцы, беловушан'ец, балагушан'ец, беловушанка, балагушанка*) – цэнтр аднайменнага сельсавета – размешчана за 7 км на паўночны ўсход ад раённага цэнтра г. Століна. Каля вёскі, на правым беразе р. Гарынь, знаходзіцца помнік археалогіі – гарадзішча (мясц. назв. *Акоп [Окоп], Замак*). Паводле пісьмовых крыніц паселішча вядома з XVI ст. як Балагуша. На 1 студзеня 2009 г. тут налічвалася 2856 жыхароў (без уліку тых, хто часова выехаў з вёскі: студэнтаў, а таксама прызваных у войска) і 981 гаспадарка [1, с. 565–566; 2, с. 64; 3, с. 81, 87].

Разгледзім комплекс моўных асаблівасцей, якія характарызуюць гаворку названай вёскі.

Як і літаратурнай мове, даследуемай гаворцы ўласцівы пяць галосных фанем [a], [e], [o], [ы(i)], [y]. Характарызуе і адрознівае дадзеную гаворку ў першую чаргу оканне, г. зн. захаванне гістарычнага *o* ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных: *дорóга, корóва, голóва, мо́локо, с'éно, л'éто, в'ісо́ко* і інш. Да таго ж этымалагічны *o* захоўваецца ў новых закрытых складах пад націскам: *воз, вол, нос, стол, бол'ш, вон, по́йдз'еш, короўка*. Гук [o] зафіксаваны таксама на месцы спрадвечных *e, ъ* адпаведна ў лексемах *воўйóс, хл'оў* і на месцы паслянаціскага гістарычнага *e* ў слове: *в'эчор*.

Адна з найбольш значных адметнасцей вывучаемай гаворкі – гэта рэалізацыя галоснага [i] на месцы этымалагічнага *ы*: *в'і, в'ін'і, пом'і́цу, п'іл, м'іш, в'ісытаў, в'ісо́ко, погреб'і, хл'ев'і*.

Характэрнай і паказальнай асаблівасцю гэтай гаворкі з'яўляецца пашырэнне гука [e], што вымаўляецца ў наступных пазіцыях: на месцы спрадвечных *e, ъ* ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных: *б'едá, в'едрó, в'есна́, м'ешóк, п'есóк*; на месцы гістарычных *e (ь)* ў першым пераднаціскным складзе пасля этымалагічных *с, з, [ц'] < т, н, [дз'] < д*: *с'елó, з'емл'á, ц'ен'ёр, н'емá, дз'ен'ók*; на месцы спрадвечнага *е* ў пераднаціскных і паслянаціскных складах: *уз'елá, гл'едз'ёў, зл'екаўса, зл'екаўца, зáйец, але пам'яац'*; на месцы гістарычнага націскага *ъ*: *л'ес, с'éно, в'эц'ор, сн'ег*. Заўважым, што этымалагічны *e* захоўваецца ў націскным і паслянаціскным становішчы ў лексемах тыпу: *дал'éко, м'ед, б'éрег*.

Найбольш яркая адметнасць сістэмы кансанантызму разглядаемая гаворкі – гэта рэалізацыя мяккіх губных і спрадвечных *с, з, [ц'] < т, н, [дз'] < д, л* адпаведна перад гістарычнымі *e, ъ, і, ь*: *б'éрег, в'эчор, до м'ен'é, п'ёршы; б'едá, в'едрó, в'есна́, м'ешóк, п'есóк; роб'іц'і, м'іска, п'ісац'і, лов'іц'і, заб'ірац'і; ходз'іц'і, кос'іц'і, з'імá, н'іўка; с'елó, з'емл'á, ц'ен'ёр, н'емá, дз'ен'ók; пól'е, ал'é, л'едз', л'іпа, ходз'іл'і, л'іц'і, кол'і*.

Этымалагічныя мяккія *д, т* перад спрадвечнымі *e, і, ъ* (у націскных складах) і на канцы дзеяслоўных форм трэцяй асобы адзіночнага множнага ліку вымаўляюцца як [дз'], [ц']: *дз'ен', ц'е'нёр; ходз'іц'і, ц'і́хо; дз'ед, ц'ен'ók; вон ходз'іц', нóc'іц', воны́ ходз'ац', нóc'ац'*.

У гістарычных спалучэннях *гы, кы, хы*, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, і перад галосным [e] у прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку заднеязычныя перайшлі ў мяккія: *доўг'і, корóтк'і, тóнк'і, ц'і́х'і; доўг'е, корóтк'е, ц'і́х'е*.

Адметная рыса даследуемай гаворкі – гэта паслядоўнае зацвярдзенне этымалагічных мяккіх *р, ж, ш, ч, ц*: *река́, рэчка, грех, порэзаў, порáдок; жар, жы́то, на м'ежé, ша́пка, во́чы; цеп, цёўка, ца́цка, хлóпцы, мо́лодз'іца*.

Зычны [в], які паходзіць з в, л, у сярэдзіне слова і ў канцавым становішчы пасля галоснага даў паўгалосны [ʋ]: *лѳѳка, праўда, куп'іў, дбѳг'і*. Аднак у пазіцыі перад галосным у пачатку і ў сярэдзіне слова вымаўляцца губна-зубны [v]: *von, v'eopó, v'esná, v'isóko, travá, golová, koróva* і інш.

Значная асаблівасць дадзенай гаворкі – гэта аглушэнне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі: *дуп, vos, нош, гблот; кáска, загáтка, гўпка, пóшка*.

Характэрнай адметнасцю вывучаемай гаворкі з'яўляецца таксама розная рэалізацыя спрадвечнага спалучэння «мяккі зычны + ъј»:
нас'én'n'e, але *з'él'іe*.

І нарэшце, асаблівасцю гэтай гаворкі з'яўляецца пашырэнне пратэтычных [z], [v] перад галоснымі [o], [a], [y]: *гбстры, ганѳча, горáц'і, н'ігбдногo; вѳл'іца, вóс'ен', вóчы, вóз'epo*.

Значныя адметнасці адрозніваюць разглядаемую гаворку і ў галіне марфалогіі.

Назоўнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку другога скланення з мяккай і зацвярдзелай асновай у творным склоне зафіксаваны з канчаткам -em: *кон'ém, рубл'ém, ножém, іеіцém*.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланення з цвёрдай і мяккай асновай ў месным склоне адзначаны з канчаткам -i: *ухáц'і, ул'és'і, упóл'і, унос'і*.

Формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку пашыраны з канчаткамі -o, -e: *мáмо, бáбо, Váл'e, Hádз'e, Mán'e*.

Назоўнікі жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне ўжываюцца з канчаткам -ей або нулявым канчаткам: *н'емá баб'ей, хатей, іам'ей; баб, хат, стрех, дорóг, голобѳ, іамóк*.

Ярка і паказальная асаблівасць прыметнікаў даследуемай гаворкі – гэта т. зв. «сцягнуты» аднаскладовы ненаціскны канчатак -e або поўны двухскладовы націскны канчатак -eіe ў назоўным склоне адзіночнага ліку ніякага роду: *нóv'e, солóдк'e, хорóше; молодéіe, старéіe*. Аднак у гэтым склоне і ліку жаночага роду паслядоўна рэалізуецца поўны двухскладовы ненаціскны і націскны канчатак -aіa: *нóвaіa, дóбрaіa, молодáіa, старáіa*.

Яшчэ адной значнай адметнасцю прыметнікаў дадзенай гаворкі з'яўляюцца суфіксы -ч-, -шч- вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў: *хорóшчы, дорóжчы, шы́ричы* [4, с. 96–97].

Формы інфінітыва з асновай на галосны ў вывучаемай гаворцы пераважна зафіксаваны з суфіксам -ц'і, часам -ц': *ходз'іц'і, роб'іц'і, спáц'і; сповáц'і, зап'epезáц'і, кобѳтац'і* і інш.

Зворотня дзяслова адзначаны з постфіксамі *-ца, -са: ум'івацца, брацца, роб'іцца, звацца; ум'іваць іса, браць іса, роб'іць іса, зваць іса; бойўса, купайўса, бойаўса, купаўса, н'ёшчо зроб'ілосо.*

Адрозніваецца гэтая гаворка і тым, што ў аснове інфінітыва аднаўляецца заднеязычны [к]: *н'ёкц'і, с'ёкц'і.* Аднак і ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу падобныя дзясловы захоўваюць заднеязычныя [з], [к]: *стрыг'уць, н'ёк'уць* [5, с. 316–318].

Характарызуецца гаворка і сваім адметным слоўнікам: *б'ерэмок* 'бярэмя', *бл'інцэ* 'бліны', *бул'к'і* 'бурбалка, бурбалкі', *б'ус'ко* 'бусел', *в'ім'іе* 'вымя ў каровы', *в'ічаўкі* 'мякаць унутры гарбуза', *гл'ёчык* 'гліняны збан з вузкай шыйкай', *гл'іта, м'ел* 'вапна', *головас'ц'ік* 'апалонік (хвастатая лічынка жабы)', *грыбы ўб'нчыіе, жабл'ёчыіе* 'неядомыя грыбы', *грыва* 'пропуск у кашэнні', *трэшчынка* 'стрэмка (востры, тонкі кавалачак дрэва, які залез пад скуру)', *дз'анна* 'дзядзіна (дзядзькава жонка, цётка)', *іб'жык* 'вожык', *іб'с'ел* 'неахайны (чалавек)', *заглум'іць* 'нанесці шкоду пасевам', *зат'оўка* 'здор (нутранае свіное сала)', *кам'ен'іцы* 'касцяніцы, касцянікі (лясная травяністая ягадная расліна)', *к'эл'е хаты* 'каля хаты', *кл'ек'ёче* 'клякоча (пра б'ўсла)', *к'л'ун'а* 'гумно', *козл'ак'і* 'ядомыя грыбы', *копіца* 'капа сена', *к'отка* 'выемка ў печы', *коронац'і* 'здзіраць кару з дрэва', *котк'і* 'суквецце на арэшніку', *к'оўтац'* 'глытаць', *красног'ол'в'ец* 'падасінавік', *крумкай'уць* 'жабы квакаюць («размова» жаб у цёплы летні дзень)', *крышаны* 'бульбяны суп, звычайна засквараны салам', *куб'ло* 'гняздо (у птушак)', *л'іс'ічанк'і* 'лісічкі (ядомы пласціністы грыб жоўтага колеру', *лок'н'н'ік* 'лотаць', *м'іек'іна* 'буйныя адходы пры ачыстцы абмалочанага збожжа', *на пр'ос'і, оўс'ё к'олос* 'колас на просе і аўсе (суквецце гэтых злакаў)', *напр'остк'і* 'прама, наўпрост', *оц'осы* 'атосы (драцяныя з жалезных прутоў або раменныя цяжы, што ідуць ад верхняга канца аглоблі да з'агваздки)', *н'ёр'іе, цыбух'і* 'лісце цыбулі', *пл'ешн'ік* 'аёр (расліна з доўгім мечаподобным лісцем і тоўстым паўзучым карэнішчам, якая мае своеасаблівы востры пах)', *пол'оны грыб* 'польскі грыб (ядомы губчасты грыб каштанава-карычневага, бурага або шакаладна-карычневага колеру', *п'оночы, ц'ёмно* 'цёмна', *пост'ол'і* 'пасталы, лапці', *пот'анцы* 'малако з хлебам (страва)', *прыбол'отух'і* 'каўпак кольчаты (ядомы пласціністы грыб светла-жаўтавата-бураватага колеру з паўшарападобнай вялікай плоскапукатай шапкай на высокай ножцы)' *пт'ашка* 'птушка', *п'ужаліо, пугаўё*, *пух'а* 'пятка, тупы канец яйца', *рад'но* 'палатняная коўдра', *св'ін'н'е* 'свінні', *скоп'ец* 'капец бульбы', *слон* 'услон', *сол'ом'ен'н'ік, сен'н'ік* 'матрац, набіты саломая, сенам', *сповац'* 'спяваць', *стр'ёлка* 'кветканоснае сцябло ў цыбулі', *с'ц'еж'арок* 'драўляныя падмосткі для стажка', *тоўп'ен'а* 'таўчная бульба, пюрэ (страва)', *трыб'ух* 'страўнік кабана, свінні, набіты мясам і салам і вэнджаны на паветры', *фартух'а зап'ерез'аць* 'надзець і завязаць

фартух', *квасо́л'*, *квасо́л'* 'фасоля', *ц'уц'уц'* 'тытун, тытунь', *чебре́ц* 'чабор', *шкардупі́н'і'е* 'шкардупіна, цвёрдая абалонка яйца', *шчан'е́й* 'шчаўе', *холо-дз'іло* 'халадзец', *дзясны́* 'дзясна', дзясны', *йа́ц'ел'* 'балоцістая мясціна ў лесе' [6; 7; 8; 9].

Спіс літаратуры

1. Гарады і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. Брэсцкая вобласць / рэдкал. : Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – Т. 4, кн. II. – 608 с.: іл.
2. Памяць : Гісторыка-дакументальная хроніка Столінскага раёна / рэдкал. : Г.К. Кісялёў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелТА, 2003. – 640 с.
3. Археалогія і нумізматыка Беларусі: энцыклапедыя / рэдкал.: В.В. Гетаў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993. – 702 с.: іл.
4. Блінава, Э.Д. Беларуская дыялекталогія: вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ / Э.Д. Блінава, Е.С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрацаван. і дапоўн. – Мінск : Выш. школа, 1980. – 304 с. : карты.
5. Булыка, А.М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэдкал.: К.К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / склад.: М.Р. Суднік, М.Н. Крыўко (рэдактары) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996. – 783 с.
8. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. / рэдкал.: Ф.Д. Клімчук [і інш.]; пад рэд. М.В. Бірылы, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : 1993–1998.
9. Раслінны свет: тэматычны слоўнік / склад. В.Д. Астрэйка [і інш.]; навук. рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 655 с.